

kritika

KEMSEI ISTVÁN (1944) Budapest

KEMSEI ISTVÁN

Kiss Anna: Suhogások

Kortárs, 2017

„Nap jön a menny hajlatán, / arca nyíló tulipán, / ő legyen az én anyám, / ő legyen az én anyám. / Hold jön a menny hajlatán, / húzza fehér égi szán, / ő legyen az én apám, / ő legyen az én apám. / Apám Isten kakukkja, / anyám kakukk szárnya. / Bátyám Isten fecskéje, / néném fecske szárnya. / Süvem Isten lepkéje, / ángyom lepke szárnya. / Hát én tudod, ki vagyok? / Kis kölesmag, az vagyok.”

A fent idézett mari (cseremis) népdal egyben annak a mitológiai érvrendszernek is alátámasztása, hogy az élet szent eredetű, az Istenek alkotása, s ennek folyományaként az emberi létezés is része kell legyen az Istenek által teremtett (megszentelt) valóságnak. Kiss Anna könyvében a mitikus világot elhagyó, a kozmikus világrendből kizuhant, s a kaotikus világba, a szent és a profán határára jutó kölesmag-emberke nemkülönben: „Nap, hold már / így világolt, lángolt / túl, a vizek vén / mélyén túl, végtelen / vadköles-világ volt, / holvolt időnk hunyt / nappá, holddá, kedveseim, / kölesszál nyelven / suhogtuk létezésünk, / kölesszál-virulásunk lángolt / az ég alatt! bóbítáink / lengése üres szélben, / magvaink pergése, / végtelen, holvolt időnké” (*Ki ez a szélből?*).

Az Idő keletkezésének állapotában vagyunk, valahol a mítosz és a mese határvidékén. A mari népdal tanúságtétele szerint a mesébéli kölesmag már nem Isten szárnyas tulajdona többé, kiszakadva belőle nem repdeshet szabadon, mint a kakukk, a fecske, a lepke, sorsa a történelem véletleneire van bízva: nadrág korcában, félrefoltos eb szőrében, szörmezsebben, hiúzfejes sapka varrásában, prémes, kényes lábbeliben stb. utazva kell útját megtennie, alkalmas („Ilyen mesélő kölesszál meg / mint én, itt lengedez, / suhogja létezését, / elvan a maga helyén, / nézi, hallgatja mindezt, / távol került a városok, / utak dögvészétől, földedénybe / szórják arany magvait / híg levesnek, kásának, / gyökeréig másokért van!”; „Valami mosógödörnél / találok magam, s / maradok,”) és alkalmatlan („fal menti szűk helyről kinőve”; „Hullok ki a kopott / patkó mögül”) helyeken kizöldellnie, a világ bármely tájain, az emberiséget kora állapotán átkísérve a dániai, Kékfogú Harald építette viking Fyrkat földvárától a bakonybeli Isztimér közelében lévő, vitatott

eredetű Csikling-várig, a régóta nem létező (talán debreceni Paptavától (több *Paptava* is van Magyarországon, nevük más és más legendától eredeztetve), a Sinka-megénekelte Korhány vizéig, fel északra, el keletre-nyugatra, civilizációkon keresztül kalandozva, magába foglalta az ébredező, majd a hagyomány tartalmaival telített, végül pedig az elpusztulófélben lévő időt.

Valószínűleg van olyan mese a világ-meseirodalom valóságában is, mint az első, a *Suhogások* ciklusban – kell lennie –, mint ahogy olyan, a mesébe oltott regének, éneknek, ősmondának is kellett volt léteznie valahol az időben, mint a *Vadliliumok* („a vadliliumok / valaha nők voltak”) soraiban, egy nemzet termékenységjelképeiként, Pókháló-anyó árnyának meséjében.

Kiss Anna *Suhogások* kötete azonban nem mese – bár úgy tetszik, Isten legkisebb gyermekének a mítosziból a profán világba kilépő meséjével indul –, hanem leginkább olyan, a hármas szabály figyelembevételével felépített verses regény, amelyent jelenségekből, szimbólumokból, történetdarabokból, képvillanásokból, azaz lírai versekből állított össze alkotója.

A *Suhogások* vezérlő emblémája: hogyan jut el az ember az Isten(ek)től a majdnem semmiig, a kozmosztól addig a káoszig, amelyben „csupán egy széttört univerzum töredékei léteznek, végtelenül sok, többé vagy kevésbé semleges hely formátlan tömege, amelyek között az ember [...] ide-oda mozog” (M. Eliade). Hogy ehhez a kozmoszt elhagyó „emberhez”, emberi közösséghez történetesen kö-zünk lehet, magyarokkal történik mindez, Magyarországra érkezünk, Kiss Anna csupán egyetlen szóval (madzsar) jelzi a *Suhogások* ciklusban (*A hajó nélkülünk tovább, a világvégi halász s a visszatérő árnyak*). S a zárlatban végül evvel a tudással kell beérnünk: „Omlások, fagyos *Szeles* / *Tanyák* Lelék, kandúrok ideje ez, / városoké, romkocsmákban / lézengő ifjúsággal. Segélylesők s a / vének tudása nem jó semmire a / kor szakadékában, árnyai közt. / Van ki gyerekeket, tököt, babot nevel, / és van ki tolvajt, sótl, ne szédítsük / egymást, megbabrált zá-
rak, / bizonyítékok, Sötét / Ténykedések Ura. / Szélé és a Fejreállt Időé” (*Másra utaló jelek közt*).

Az Időnek nincsenek néven nevezhető tervei. Mint ahogy a Világ Vásott Öregje (Numi Tórem?) szárnyak nélkül született kölesmaggyermekének (az ember sorsának) sem lehetnek. Története valamikor az ősidőkben – „Mi a dombok népe vagyunk, / mamutcsontot / gyűjtünk, hogy rögtönzött / fedeleinket tartsák” (*Vadliliumok; A végtelen hullámverése*) – kezdődik, s félbeszakad – jövőbeli ismeretek híján – a jelen időben: „Beköltözők is egyre többen jönnek, / hozzák az ábrándjukat, a / számítógépüket, de a világra itt / árnyékok ülnek, életük / sokban megnehezül – és odébbállnak” (*Ribizkebokrok*). A *Zsákfalu* reménytelenségében, ahol az ember nyomorúságának következményeképp minden összekuszálódik.

Kiss Anna könyve könyörtelen tükörképe a 21. század önmagától megfosztott emberének, az egyik utolsó kiáltás a széthulló világegészben tengődő sorsokért, s régi szóval élve: a költészet még meglévő hatalmáért. A költő, aki indulásától kezdve a magyar költészet vajákos asszonya, akinek eredendő, ősidőkből való tapasztalata, ösztönös, boszorkányos ismerete – és kiapadhatatlan, egyetemes tudásszomja – van mindarról, ami a létezés lényegéhez kapcsolható történet, s valaha létezett és létezhet egyáltalán, akinek minden leírt szava maga a modern költészet sebe és panasa, csak az Arany János-i normát követheti, írja, ami: „Nem a való hát: annak égi *mássa*”.

Az „égi más” pedig itt van, a *Suhogások*ban. Mégpedig a maga tömény teljességében összegezve, s úgy kimondva, amilyen mélységeig és meszeseségeig a múlt század harmincas éveinek legjelentősebb költőszülöttei, Kiss Annával egyetemben, Ágh István, Kalász Márton, Marsall László, Parancs János, Tandori Dezső, Tolnai Ottó is elmerészkedtek. A nem is annyira jelképes szakadék széléig, s mindegyikük a maga módján persze. Hozzáátve az „égi máshoz” mindazt az „igazat”, amit egyre kevésbé értünk.

Mert ha és amennyiben igaz, hogy a költészet – és az emberiség teljes ismeretvilága, létének gyökere – mítoszi eredetű, akkor túlprofanizált világ-szemlélettől valamiképpen és valamilyen formában – de főképpen látás- és gondolkodásmódjában – az embernek vissza-vissza is kell térnie a mítoszhoz, hiszen: „A legtágabb értelemben vett mítosz az értelmezett jelképekben felfogott világ, amiből nem léphetünk ki. Tudatunk, érzékszervi adottságaink, képzeletünk, a nyelv: ugyanannak a mítosznak a kiszolgáltatottjai. Egy ilyen általánosítás, persze, min-

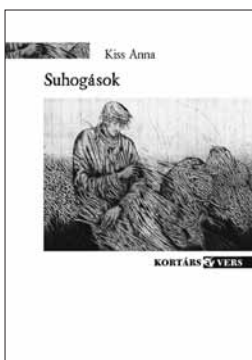
den határt elmos, de arra jó, hogy akkor is emlékeztesen, amikor megfeledkezünk róla: csak mítoszon belül teremthetünk változatokat” – írta le Mészöly Miklós egyik naplójegyzetében ezt a ma már optimistának tűnő gondolatmenetet.

„De még száz esztendőre sem gondolnak vissza, / három előző nemzedékig ér az utódok emlékezete” – olvashatjuk a pálya- és nemzedéktárs Ágh István *Jubileum* című versében, a *Válasz hazulról* kötetben. *Megvagyunk* – mondja a *Suhogások* falujának még összetartó közösségi erővel rendelkező közössége. A magyar nyelv akkor használja ezt a szót, amikor valójában nem tud vagy nem akar erre a kérdésre őszintén válaszolni: „Hogy vagytok?” Ez a falu még – Adyval szólva – tud álmodni: „Alusznak némán a faluk, / Multat álmován dideregve.” Hogy „multat”-e, azaz mítoszt, az már kétséges.

Létezik-e még a mítosz s azon belül annak „változatai” a *Megvagyunk* ciklus mintaadó falujában, ha csak három nemzedékig él az az emlékezet, s annak múltidéző történetmeséje – Borbolya Bá elbeszélései az első világháború Galíciájáról – is jobbára leginkább anekdota? Mint ahogy a falu mindennapjairól, emberi viszonyairól szóló apró, gyöngéd, szeretetelli, ironikus anekdoták a ciklus versei is. S álmodik-e ebben a tömény mindennapiságban „multat” a falu, ha az ébrenlét és az álom között alig van különbség, az álom többnyire az éber történés jelen idejű meghosszabbítása, az ébrenlét pedig álomszerűen folyik – „...Odafentről látják, hogy / Sidó Annus is útra kél / összeszámolni a felhőket, tükröt / képzelni saját homlokára, / az éginek kerekded, földi mását, / közben megint nem tudja, / merre kószál, másik tornyot néz / a miénknek, már a malomnál / kapják fel. S szekéren, / liszteszsákok tetején ér haza” (*Telihold*); „Ezek amolyan hajnali beszédek / a fehérlép rejtettebb életéről, / amit csak lakva ismer meg / az ember. Itt van például / Etelka, ki eddig szagos szappanról / meg dióolajról nem volt nagy / véleménnyel, most meg titokban / vásárolja őket, tükör előtt igazítja / a kendőt, életében először ad magára”

(*Vagy álom vagy se álom*) – az egymásnak felelgető párversekben? A multat, amiről álmodni lehetne, felfalta az örökös jelen...

A köles, éppen úgy, mint a többi gabonaféle, rendszertanilag a perjefűfélék családjába tartozik. S mégis. A *Perjefű* („Mert az út mentén, hanyag / szőlőkben is felnő a / fátylas perjefű, lobog feléd az / égre, lásd, Perjefűvek Ura”) annyiban különbözik azoktól, hogy nem kalásza, hanem toklásza van, és

nincs kicsépelhető, vagyis emberi fogyasztásra alkalmas magja, mint a gabonának. De mit is kereshetne a már régen letűnt, mítosz nélkül árván maradt kölesmagemberke ott, ahol már minden szét-esőben van? „Csak el innen! / Hol szent a ház minden zuga, / lugasa, köve. Mégis el! / A történelem nagy szemétség” (A nagy mérőőn szerint).

A „regény” zárlatánál tartunk. Egy eddig-volt világ, a Szeles-tanyák, Filléres-tanyák, Dülöngő-tanyák, Rongyos-tanyák, Malomalják romjainál, ahol a vad, szürke kandúr őrzi mindazt, ami a mítoszból még megmaradt. A *Zsákfalu* a maga szétzilált világával sem úgy fest, mint olyan hely, ahová a mítosz, legalább maradékaiban, valaha visz-

szatérhetne. Félvilági világ ez, kihalófélben lévő őslakóival, városból menekülő jöttmentjeivel, akiről nem tudni, honnan érkeztek, nem tudhatni, hová tűnnek el.

„Az idő mindenfélét hoz, de / nem köszön. Ahogy / Peregrin atya mondaná, / cinke rebben fel / hajnali ablakomból, liliom / mosakszik, törölközik / aranykendőbe, régi, széljárta, / időjárta föld ez, / mítoszt termő lélekkel élünk / kíméletlen időket, / ránk omló birodalmakat / temetve feledésbe” („Az idő mindenfélét hoz, de nem köszön”).

Kíméletlen idők? Nincs mit tagadnunk. Mint ahogy azt sem, hogy világérzést, világtapasztalatot összegző műremekbe öltözve illegetik magukat.

KOLOZSI ORSOLYA

Spiró György: Kőbéka

Magvető, 2017

KOLOZSI ORSOLYA (1980) Budapest

Spiró György új kötete, a *Kőbéka* az életművön belül az *A jégmadár* (2001) és a *Feleségverseny* (2009) által megkezdett utat folytatja, ezúttal is egy disztópiaszzerű szatírárt ad az olvasó kezébe. A szerző meghatározása szerint a kötet egy *mesély*, amely vélhetően a *mese* és a *beszély* (a nyelvújítás korában alkotott műszó, jelentése elbeszélés) szavak összevonásából keletkezett, s így ehhez a két nagy irodalmi tradícióhoz köti a szöveget. Melák Kálmán története valóban sok népmesei elemet használ fel, hiszen voltaképpen azt mutatja be, hogyan jut a nép egyszerű, naiv gyermeke magas pozícióba, hogyan nyeri el többször is – ha csak átvitt értelemben – a fele királyságot és vele a királyné kezét. Petőfi *János vitéz*ével is párbeszédet kezd a szöveg (például már az első lapon kiderül, hogy a főhősnek az anyja a kukoricásban ad életet), ám ez a dialógus meglehetősen ironikus, hiszen Kálmán sok szempontból éppen Jancsi ellentéte, és az őt körülvevő világban sem csak a sárkányok és a banya jelentik a nehézségeket.

A főhős egy Záp nevű kis faluban születik, itt nő fel, szellemi képességei meglehetősen szerények, gyakorlatilag teljesen debil, s éppen ennek köszönhetően jut majd egyre magasabbra. Története akkortól gyorsul fel, mikor kinevezik a falu ispánjának (ahol első rendelkezése az, hogy a vonatállomásnál púposítsák fel a vasúti síneket), teljesen véletlenül, jobb lehetőségek híján. Innentől válik sorsa fordulatossá, tulajdonképpen mindenféle kontroll nélkül

haladnak vele az események, nem képes azokat irányítani, csak elszenvedi a pozitív és a negatív irányváltásokat. „Pünkösdi” (mindössze négy napig tartó) ispánsága után börtönbe kerül, hogy innen kikerülve azonnal megtalálják rejtélyes orosz üzleti körök, majd strómanként használják, hogy újra börtönbe jusson, és szabadulásakor meg se álljon addig, míg az ENSZ-főtitkár bizalmasa nem lesz. Mindez idő alatt Kálmánkát kocsiból kocsiba tuszkolják, elrabolják, repülőre ültetik, ő semmit sem ért, de született konfliktuskerülőként mindent aláír, amit az orra elé raknak. Olyan bábu ő, akiből mindenki csak nyereszkeskedni akar, így kerül ideig-óráig magas pozíciókba, és ugyanígy zuhan le azokból néhány pillanat alatt. Mintha állandó véletlenek irányítanák a történéseket, de nem véletlenek ezek, csak annak, aki nem érti, és hát Kálmánka még véletlenül sem érti az összefüggéseket. A fordulatosság és a gúnyos, szatirikus hangvétel a voltaire-i szatirikus pikareszk hagyományát is az olvasó emlékezetébe idézheti, azzal a különbséggel, hogy itt nincs egyetlen mondatban megfogalmazható, konkrét tézis, amelyet Spiró ki akar figurázni, itt sokkal inkább egy összetett világnézet van, amelyet ki kell nevetnünk, s amelyben mindeközben (ha nem is ennyire karikírozott formában) benne élünk. Egyértelműen korunk karikatúrája a szöveg, hiszen a migránsadó, a tanárhiány („tanárból hiány volt, aki volt, az hülye volt”), a despotaként uralkodó király,

az ellenzék kormánypártisága, a vesztegetések, a zsarolások, a futballpályákon tartózkodó közmunkások mind könnyen kapcsolatba hozhatók napjaink közéleti-politikai történéseivel, módszereivel. Ebben a képzelte világban senkinek sem ajánlatos értelmes dolgot mondani, helyesebb az ómagyar közmondások értelmében élni („Addig lopjál, amíg lehet” ; „Addig lopjál, amíg van mit”). A perspektíva aztán – Kálmánka kalandozásaival párhuzamosan – kitágul, és láthatóvá válik, hogy ez a gúny tárgyává tett romlottság nemcsak Magyarországon uralkodik, hanem az egész világot jellemzi, hiszen még az ENSZ feje sem más, mint egy hibbant senki, aki bármikor lecserélhető. A magyar közmondások mindenhol érvényesek, és az egész világ „értékrendjét” a lopások, a hazugságok, az elhallgatások, a titkos és piszkos háttéralkuk határozzák meg. Spiró elbeszélője ezt teljes természetességgel adja elő, éppen ezért válik az egész szöveg ironikussá, gúnyossá, szatirikussá. A Királyi Kollégium retorikaoktatásán például az alábbiakat tanulják a hallgatók: „Egykor a racionális meggyőzésben hittek az emberek, mondotta a lobogó hajjú, égő szemű előadó, ami azonban nem demokratikus, hanem arisztokratikus és népellenes, és kimaradtak belőlük a többségi hülyék. A népet ordítással lehet csak befolyásolni. Nem szabad két-három alapállításnál többet gyömszőlni a fejébe, nem bírja és

fellázad. Az alapállításokat csak tömönatokban szabad közölni, már a bővített mondat is rongálja az eredményességet.”

A könyv utolsó negyede talán kicsit szervetlenebbül csatlakozik a kötethez, hiszen addig Kálmánka térbeli ugrásokat tett csak, most hirtelen egy időbeli utazás is megtörténik vele. Elalszik, majd zuhanni kezd, és zuhanása végén a Lipótmezei Elmegyógyintézet kertjében ébred, a Rákosi-korban.

Ennek a múltbeli rendszernek a hazugságaira, csalásaira is érzékletesen rámutat, de ez az utolsó rész mintha kilógna a regény szövetéből, nem pontosan érthető, miért került ide. Kicsit odaférceltnek hat ez az ötven-hatvan oldal, mintha egy egészen más atmoszférájú kötetből lenne csak idetoldva. Ennek ellenére rendkívül humoros, szellemes, fordulatos olvasmány a *Kőbéka*, kiváló kórképe a mai politikai és társadalmi viszonyoknak. S ha arra keressük a választ, hogy miért mehet úgy ez a világ, ahogy megy (és amely működésmódot Spiró olyan szellemesen bírál), akkor a kötet szellemében talán azt válaszolhatjuk, hogy a butaság, a hülyeség az, ami fenn tudja tartani ezt a szerveződést: „Mennél kevesebbet tudunk, annál színesebb, bűzősebb a hazugságrendszer, amelyet magunk, eleink és utódaink köré növesztünk. E láthatatlan hálóról minden igazság úgy pattan le, mint a Földet ölelő légkörről az ultraibolya sugárzás nagy része.”

Ennek a múltbeli rendszernek a hazugságaira, csalásaira is érzékletesen rámutat, de ez az utolsó rész mintha kilógna a regény szövetéből, nem pontosan érthető, miért került ide. Kicsit odaférceltnek hat ez az ötven-hatvan oldal, mintha egy egészen más atmoszférájú kötetből lenne csak idetoldva. Ennek ellenére rendkívül humoros, szellemes, fordulatos olvasmány a *Kőbéka*, kiváló kórképe a mai politikai és társadalmi viszonyoknak. S ha arra keressük a választ, hogy miért mehet úgy ez a világ, ahogy megy (és amely működésmódot Spiró olyan szellemesen bírál), akkor a kötet szellemében talán azt válaszolhatjuk, hogy a butaság, a hülyeség az, ami fenn tudja tartani ezt a szerveződést: „Mennél kevesebbet tudunk, annál színesebb, bűzősebb a hazugságrendszer, amelyet magunk, eleink és utódaink köré növesztünk. E láthatatlan hálóról minden igazság úgy pattan le, mint a Földet ölelő légkörről az ultraibolya sugárzás nagy része.”

CUKOR GYÖRGY

Németh Lajos: „Szigetet és mentőövet!” Életinterjú 1986

MTA BTK Művészettörténeti Intézet – MissionArt Galéria, 2017

Az interjúkötet hosszú monológ, melyben „a 20. század második felének talán legjelentősebb művészettörténésze mondja el életét” (Beke László bevezető megjegyzéseiből), az 1929-től 1986-ig terjedő időszakot. Fél évig forgott a magnóorsó, aztán legépelték, szerkesztették, lábjegyzetekkel pontosították, s a szöveget olyan formájúvá gyámoltották a beszéd eleven reflexeire ügyelve, hogy megjelent

idén könyv alakban. Sorsinterjú ez a 357 oldal egy olyan emberrel, akinek Rákosi Mátyás, Nagy Imre, Fülep Lajos, Bibó István volt kortársa. Műveltségének mélysége, érzékenysége pedig Németh Lászlóéhoz, Cs. Szabóéhoz, Máraiéhoz mérhető. „Én körülbelül 12-13 éves koromban Veres Pétert és hasonló szerzőket olvastam.” „Móriczot magától értetődően olvastam.” „Annyira sűrített volt a kor, hogy el kellett

CUKOR GYÖRGY (1951) Törökbalint

ehhez jutni." És Lükő Gábor, a néprajz is olvasmány. 1944-ben *Isteni színjáték*, *Emberi színjáték*. Ezek csak gyerekkori adalékok, s nincs hely a későbbi tájékozódás köteteit mind felsorolni. Emellett végigkíséri s meghatározza életét a politika és a szellemi-baráti kapcsolatok, társaságok. Mire juthatott hát, hogyan érvényesülhetett e nem mindennapi elme a lehetséges szervezeti keretek között?

Életét végiggondolva oda jutunk, hogy akkor emberi az élet, ha a politika nem avatkozik a művészet dolgaiba. Ez a máig aktuális tétel az ötvenes évek felidézésekor világlik ki leginkább, szánjunk neki több helyet. A honi politika egy világhatalom elsötétítő árnyékában tévedhetetlenül hazudozhat és manipulálhat, a művészet egyáltalán nem, mert a Fény a tárgya, s az Ember („HIÁNY VAGYOK ÉN MERT ÚJRA MEG ÚJRA / FÉNYT HALMOZOK CSILLAGOT ÚJ SZERSZÁMOT” – Nagy László: *Verseim verse*). Közhellyel szólva a politikának az ember átforgalmazandó nyersanyag, a művészetnek pedig örökös, bonyolult kérdés. Még hamisabb a lét, ha a politika használja (elhálja) a művészetet, s ennek ilusztrátori, aktuális „eszméket” népszerűsítő teljesítménye adja a hatóságilag szavatolt, mintaadó „esztétikai” értéket. S a vele járó díjat, életnívót, társadalmi rangot, rátartiságot, továbbá rettegést és önmarcangolást. E „szükséglet”, hogy a politika a művészetet fortélyosan vagy bürtönnel, sőt veréssel, pláne halállal vagy száműzéssel instruálja, nem a művészet természetéből fakad, s nem is a szelíd publikumban támadt. Amellett, hogy az irányítás kedélyes, aggályoskodó és véresen hisztérikus, mint az Olümposz istenei, direkt megnyilvánulásai közt jelképi erejű, feledhetetlen élethelyzet az, amikor önmagát ünneplteteti a felvonulásokon, s az emelvényről a modell hosszú rúdon cipelt portréjának kegyes méltósággal leinteget. De emberközeli is szeretne lenni a politika, olyankor lefújja a szél a rettegett idol tányérsapkáját, s fut utána. Íme, egy derűs epizód, ám földereng mögötte a recskai tábor képe is: 1955-ben, amikor a politikai bizottság a képzőművészetről szóló jelentést tárgyalta – micsoda abszurditás az impérium egyik nyugati kormányzóságában! –, Farkas Mihály, mint küldetéses komprádor, tévedhetetlen izléssel állapította meg, hogy a kizsúrízt, értékelhetetlen Legédy-kép, *A partizánok kirobbantanak egy fasiszta bunkert* című, „forradalmi téma”, viszont Csernus Tibor *Három lektora* „formalista kép”. (Más forrás szerint Rákosi ekkor állítólag letorkolta, mert Farkas politikai hatalma csökkenőben volt.) És

megképződik előttünk az arc, a homlok, melyet imént az esztétikai ítélet redőkbe vont, ám sima ísmét, s megdöbbenünk, milyen kifejezéstelen ez az azóta is sokszor látott csupasz vagy bajszos elvtársi lárvaarc, bármiféle mimika megtapadhat rajta. Kutatunk, keresünk egy gyerekkori sebhelyet, egy emléket, egy karácsony estét, bármit, ami felidézhetné a gyerekkorát. Hiába. Ebben az emberben rég megszakadt valami, s neki már minden rettenetesen egyszerű és kézenfekvő.

Oldalakon át teszi a kort elevenné a kötet, mi pedig felsóhajthatunk utóbb, hogy mennyi jó szándékot, tervet, gondolatépítményt, közösségi érzületet gázoltak le ismét e hazában, micsoda felvilágosodás formátumú életkedv veszett oda, miközben a filmhíradóban a boldog beszolgáltatók felbogozott szeke-rei vonultak. Mi, utóbb önfeledten moralizálók, szólnunk a hitről is, mely örökös emberi világot teremtene. Mivel nem abban a történelmi szituációban élünk, nehéz ráéreznünk e hit extatikus örömeire, pátoszára, majd sodródására, drámai kiábrándulására, de újabb és újabb felhorgadásaira is, amikor a csendgőfrász, az ütemes taps, az agitátorok rendőrral nyomatékositott ajtónyitása, a megalázó megveretés és kitelepités, a rokonok, barátok eltűnése ráébreszt a valóságra, hogy itt a lét fordult ki magából. „Az ember az a lény, aki ködben halad előre. De amikor hátranéz, hogy megítélje a múlt embereit, nem lát ködöt az útjukon. Jelenéből, mely az ő távoli jövőjük volt egykor, útjuk teljesen világosnak tetszik, elejétől végéig láthatónak. Hátranézve az ember látja az utat, látja az előrehaladó embereket, látja tévedéseiket, de a köd szertefoszott. [...] Nem látni a ködöt [...] annyi, mint elfelejteni, hogy mi is az ember, elfelejteni, hogy mik vagyunk mi magunk” (Milan Kundera: *Elárult testamentumok*).

Németh Lajos életének – szakírói, előadói, hivatali munkáján kívül – java az invenciózus együttgondolkodás, barátság képzőművészekkel, építészekkel, filmesekkel, irodalmárokkal. (Hosszú a névsor.) Gondolható, hogy e teoretikus számára minden alkotás jelen idejű Caravaggiótól Kondor Béláig. Egy félmondatból is következtethetünk arra a különbségtételre, amely értékítéletét mutatja: „...az egy kreáció, s mint ilyen tett hozzá valamit a valósághoz, míg a másik tényleg csak reprodukálás, jól vagy rosszul, lehet zseniális imitációja a valóságnak, de nem tett újat, tehát nincs benne új kreáció.” A tényleg zseniális alkotó és a műértő egymás nélkül árva képzelgők. Hogyne volnának azok *zivataros századokban* vagy *átmeneti*

korban! Az ihletett alkotó olyan feltáratlan vidékről számol be, ahol térkép, írott törvény csak akadék. És kétséges a visszatérése („Irgalom, édesanyám, mama, nézd, jaj kész ez a vers is!” – József Attila: *Töredék*). S mint a műértőnek, neki is bizonyoság kell, hogy nincs magában, mindketten ugyanazokat a rettentő létkérdéseket firtatják ecsettel, betűvel. Ha nem is ilyen banálisan meseszerű és kétszereplős, de efféle lehet az ember szellemi életösztone, a látva lássanak.

Végül egy intó idézet az iskolateremtő művészettörténész leveléből: „Nem vagyok én a te történelmi panoptikumodba való. Mert én nem vagyok én abban az értelemben, ahogy a történelem a történelmi egyént megítéli és méltóvá teszi a te nagy történelmi lepkegyűjteményedbe. Én Nagy Balogh, Egry, Csontváry, Kondor, Ország és Schaár vagyok” (*Minerva baglya – Németh Lajos professzor tiszteletére* – a Duna Televízió műsorának szerkesztett változata).

GYURÁ CZ FERENC

Frank Füredi:

A célkeresztben: Magyarország

Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány, 2017

Ami már egy-két fejezet elolvasása után is szembeötlik, és a hazai társadalomtudományban nem ritka nagyképű, de rossz stílusú szövegáradathoz képest szokatlan: a szöveg szinte keresetlen egyszerűsége, letisztultsága. Mi a titka annak, ha valaki látszólag roppant bonyolult társadalmi kérdésekről ennyire tisztán, világosan tud írni? A rendkívül összetett jelenségeket néhány lényegre törő mondattal érthetővé tenni, a kutató szem látókörébe vont társadalmi tájképben könnyedén meglátni azokat a pontokat, amelyek által az egész értelmet nyer és hierarchiába rendeződik: nem gyakori, de nagyon hasznos képesség. A végig könnyen olvasható könyv (a fordítás Soproni András munkája) titka persze nem annyira rejtélyes, az elemzői tehetségen túl két elemből áll: a szerző fölényes és alapos anyagismerete az egyik, a másik pedig a témához való őszinte és jóindulatú hozzáállás, amely nem nehezíti sem a maga, sem az olvasó dolgát azzal, hogy a célul kitűzött igazságon kívül másra is tekintettel legyen.

Az 1956 óta Nyugaton, ma Angliában élő Frank Füredi (1947–) először is naprakészen ismeri a témájára vonatkozó angol nyelvű irodalmat, ami a hasonló érdeklődésű hazai publikálókról, részben érthetően, sokkal kevésbé mondható el. Már Füredi gazdag hivatkozásaiából is tanulhat a magyar olvasó – egyebek mellett láthatja, hogy a magyar társadalmi jelenségek angol nyelvű bemutatása szinte kivétel nélkül baloldali vagy liberális szerzők klaviatúrájából kerül ki. A liberális konszenzuson kívül esők

– túl azon, hogy a hazai társadalomtudományokban eleve rendkívüli mértékben alulreprezentáltak – sajnos lényegében nincsenek jelen a nemzetközi szakfolyóiratokban, akármi is ennek az oka.

Füredi munkájának kiindulópontja: a nyugati világban az elmúlt években elhatalmasodó antipopulista szellemi offenzíva, amelynek célkeresztjében nagyon gyakran a mi hazánk – s az ő szülőháza –, Magyarország áll. Méghozzá nem is mindig a politikát, hanem rendkívül tapintatlan, már-már pszichopatologikus módon a magyar népet éri a bírálat. Füredi nem foglalkozik a populizmus mibenlétével, meghatározásával; könyvének egészéből lesűrhető, hogy ha meg kellene határozni a populizmust, leginkább negatív jellemzőkkel tenné, vagyis *populizmus a mai médiaszótárban az, amit az antipopulista bírálatok érnek*. A mai nyugati fősodratú elit, beleértve az Európai Unió bürokráciáját, a liberális társadalomtudományt és médiát, ebbe a kategóriába hord össze mindent, amit a mai kozmopolita liberalizmussal szembenállónak ítélt: az euroszepticismustól a Brexitig, a „rosszul szavazó” tömegektől a nemzeti történelmi és a keresztény vallási hagyományok folytatásának szándékáig. A populizmus bűnbakjára egész sereg bűnt olvasnak rá: irracionális, műveletlen, nacionalista, érzelmi indíttatású (!), előítéletes, rasszista, idegengyűlölő, esetleg fasiszta. Jellemzi a populistákat a vonzódás a vallássossághoz (rettenetes...), a túlzott hagyománytisztelethez és a „divatjamúlt” életmódhoz. Mint a szerző megvallja: ő, a szekuláris humanizmus liberális

GYURÁ CZ FERENC (1956) Szombathely

híve furcsának találja, hogy védelmébe kell vennie a nemzeti-konzervatív magyar politikát a tisztességtelen kritikával szemben, ezt azonban az indokolja, hogy a populizmusellenes bírálatok alaposan túllőnek a célon, türelmetlen és fensőbbeséges módon támadják a vélt populizmust, beleszólnak más országok, népek és emberek belügyeibe, és maguk ezek a bírálatok jelentik a valódi fenyegetést a demokráciára.

Füredi Ferenc a konfliktus politikai és ideológiai külszíne mögött pontosan látja a kulturális érték-konfliktust, kultúrharcot. Ez határozza meg a nyugati társadalmak médiáját ma uraló narratíva, a populizmusellenesség arculatát.

A kommunista rendszerek bukása után a szabadságukat visszanyert népek bizonyos értelemben ott folytatták, ahol a háború előtt abbahagyták. Így például a tradicionalizmus része maradt a konzervativizmusuknak, miközben a nyugati konzervatívok szinte szégyellik már a hagyományt. A kereszténydemokraták a kereszténységet, a nemzetiek a nacionalizmust tagadják meg, és jobboldalinak sem szívesen nevezi már magát szinte senki. Az európai egyesülés sikeres technokrata megvalósítása során fölvetődött ugyan a közös projekt értékekkel való alátámasztásának igénye (minthogy – Jacques Delors szerint – „senki sem lesz szerelmes egy növekedési rátába”), de ez lényegében nem sikerült. Nem is igen sikerülhetett, hiszen miután az 1960-as évek heves baloldali mozgalmi szakításig nőően kifejezésre juttatták a múlt iránti megvetésüket, nem maradt honnan eszményeket és értékeket meríteni, újakat kreálni pedig nem olyan egyszerű, ha a démosz maga nem teszi ezt.

Ha tenné is, a mai nyugati elitet, amely a demokráciát csak a nép valódi részvétele nélkül tudja elképzelni, az már nem érdekli. Füredi öt nagyobb fejezetből és sok rövid alfejezetből felépülő könyve szinte aforizmai tömörségű és világosságú mondatokban tárja fel a mai nyugati társadalmi gondolkodás olyan méretű deformáltságának jellemvonásait, amint mi, életünk egészével Közép-Európához kötődők és egész Európáról álmodók még ma, oly sok csalódás után sem merésztünk volna valószínűsíteni a múlttól való undorodás (1945 a „nulladik év”), a hagyomány megvetése, a legitimitási problémák megoldatlansága, „a nemzet morális leértékelődése”, az identitás eloldása a kereszténységtől és a nemzet-től (amikor minden partikuláris másság és mindenfajta nem etnikai kisebbség szent és sérthetetlen,

csak a nemzeti egyediség és önállóság tűrhetetlen), a Gulag és a Soá emlékezetének szembeállítás, utóbbi identitás meghatározóként való rákényszerítése Európára, a liberalizmusnak valódi illiberalizmusná torzulása a vélt illiberalizmus elleni harcban stb. stb. – mind-mind találó, nem szószátyár, hanem kiérlelt tömör jellemzéseket kap a szerzőtől.

Miközben üde és tárgyilagos szemmel értelmezi mindazt a „szörnyűséget”, amit a célkeresztbe vont Magyarországnak rónak fel a mostanra lassan, de mind gyorsabban önmagát felszámoló Európa szellemének alakítói. Akik közé olyan meghatározó neveket is számítanunk kell, mint például a magyarországi kozmopolita értelmiségben a hetvenes évek óta ikonként tisztelt Jürgen Habermas, a – szerinte – „megkérdőjelezetlen hagyomány” kritikus, a „posztnemzeti identitás” forszírozója vagy a mostanában az antipopulizmus farvizén világsztárrá lett Jan-Werner Müller, aki egyszerűen illúzióknak tekinti a népet és nemzetet, és megvetéssel beszél a mai Magyarországról.

Magyarország – Lengyelországgal együtt – ellenáll a romlásnak, és ez nem is elsősorban a politika szintjén érdekes, hanem a kultúra mélyszerkezeteiben. Füredi tájékozottsága a magyar kultúrában érthetően hiányos, mégis jó érzékkel választja ki példáit a nyugati szerzőket felpaprikázó Szent Korona-kultuszon kezdve, a népi íróktól a baloldali József Attilán át Láncki András *Konzervatív kiáltványáig*, amikor a történelmi folytonosságtudat fontosságáról szól, amely a magyar kultúra előnyévé válik a gyökereit eltépő Nyugattal szemben. Erre épülhet a népfelenségnek a világpolgár antipopulisták által félresöpört elve (az isteni, majd uralkodói feltség után most már a népfelenség sem kell!), amely nemzetek fölötti rendszerben nem, hanem nemzeti keretekben lehet csupán működőképes. Füredi kötetzáró észrevétele szerint: „Az antipopulisták, mert nem bíznak abban, hogy a nép képes intelligensen választani és dönteni, sajnos folyamatosan támadják ezt az elvet. Európában ma az illiberális populizmusellenesség jelenti a legfőbb kihívást a demokráciára.”

A szociológusprofesszor könyve arra példa, hogy a Magyarországot belülről, kívülről és távolról egyaránt látni képes, hozzá érzelmileg is kötődő társadalomkutató az európai kultúra időszerű elemzéséhez tudja kapcsolni hazánk és kultúránk állapotát, s ebből aztán sok minden kiderülhet. Még az is, hogy bár elbizakodottságra nincs okunk, hiba volna összetörni a bírálatok súlya alatt.

